

Research in Curriculum Planning

Vol 23. No 57(continus 84)

Spring 2025, Pages 130-140

پژوهش در برنامه‌ریزی درسی

سال بیست و سوم، دوره دوم، شماره ۵۷ (پیاپی ۸۴)

بهار ۱۴۰۴، صفحات ۱۳۰-۱۴۰

Designing an intuitive curriculum model based on the aesthetic examination of Divan HafezFatemeh Taheri¹, Narges Keshtiaray²¹Curriculum Planning, Department of Educational Science and Psychology, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran²Associate Professor Curriculum Planning, Department of Educational Science and Psychology, Isfahan (Khorasgan) Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran**Abstract**

This research has been done in order to explain the learning elements of the intuitive curriculum through the aesthetic examination of Divan Hafez. The present research was conducted qualitatively by using the philosophical method of hermeneutics or interpretation and interpretation of the text and analyzed the verses of Divan Hafez in connection with the intuitive studies of the curriculum. This is an exploratory research activity and for the first time Divan Hafez has been examined from the perspective of intuitive curriculum studies, however, all printed and electronic resources available in the field of intuition, Hafezology, mystical literature and art have been used. The method of conducting qualitative research, content analysis and data analysis was carried out using the comparative rationalization system and the findings were formed in the form of central categories based on the hypotheses related to the goals, content and teaching-learning strategies. The present research, as an intuitive curriculum design model, provides the possibility for all the country's education planners and practitioners to seriously review the country's curriculum elements in all academic courses with a new perspective. have and use the rich and very valuable literary and mystical resources that are considered among human masterpieces as teaching resources and meta-intellectual methods in the education and training processes.. Education and training, with this understanding and perception, will reach the discovery of transcendental meanings in the shadow of boundless and endless inner knowledge. Intuitive knowledge is the infallible source of truth, which is located in a place beyond reason and is like a key that can unlock the mystery of existence, and this research is an effort to create an opening to the wonderful world of intuitive education.

Key words: intuitive curriculum, aesthetics, mystic codes and terms, Divan Hafez

طراحی الگوی برنامه درسی شهودی مبتنی بر**بررسی زیباشناسانه دیوان حافظ**فاطمه طاهری^۱، نرگس کشتیاری^۲*

^۱ دانش آموخته دکتری رشته برنامه‌ریزی درسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

^۲ دانشیار برنامه‌ریزی درسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، واحد اصفهان (خوراسگان)، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران

چکیده

این تحقیق به منظور تبیین عناصر یادگیری برنامه درسی شهودی از طریق بررسی زیباشناسانه دیوان حافظ، صورت گرفته است. پژوهش حاضر با بکارگیری روش فلسفی هرمنوتیک یا تاویل و تفسیر از متن به صورت کیفی انجام یافته و به واکاوی ابیات دیوان حافظ در ارتباط با مطالعات شهودی برنامه درسی، پرداخته است. این فعالیت پژوهشی اکتشافی بوده و برای اولین بار دیوان حافظ از منظر مطالعات برنامه درسی شهودی مورد مذاقه قرار گرفته است، با این وجود از کلیه منابع چاپی و الکترونیکی در دسترس در زمینه ی برنامه ریزی درسی، شهود، حافظ شناسی، ادبیات عرفانی، فلسفه و هنر استفاده شده است. روش پژوهش به شیوه کیفی، تحلیل محتوا و تجزیه و تحلیل داده ها با بکارگیری نظام مقوله بندی قیاسی انجام گرفته و یافته ها در قالب مقوله های محوری بر اساس فرضیه های مربوط به اهداف، محتوی و راهبردهای یاددهی - یادگیری، تشکیل یافته است. پژوهش حاضر به عنوان یک مدل طراحی برنامه درسی شهودی، برای تمام برنامه ریزان و دست اندرکاران تعلیم و تربیت کشور این امکان را فراهم می کند که با یک زاویه دید جدید، اقدام به بازنگری جدی در عناصر برنامه های درسی کشور در تمام دوره ها تحصیلی داشته باشند و از منابع غنی و بسیار با ارزش ادبی، عرفانی که در زمره شاهکارهای بشری به حساب می آیند بعنوان منابع درسی و شیوه های فراعقلی در فرایندهای تعلیم و تربیت استفاده نمایند. تعلیم و تربیت، با این فهم و ادراک به سمت کشف معانی فرا عقلی در سایه دانش درونی بی مرز و انتها خواهد رسید. دانش شهودی سرچشمه خطا ناپذیر حقیقت است که در جایگاهی فراتر از عقل واقع شده و به مثابه شاه کلیدی است که توان گشودن رمز معمای هستی را دارد و این پژوهش تلاشی است در جهت ایجاد روزنه ای به جهان شگفت انگیز تعلیم و تربیت شهودی.

واژگان کلیدی: برنامه درسی شهودی، زیباشناسی، رموز و اصطلاحات عرفانی، دیوان حافظ

مقدمه

تغییر و تحول سریع و آشکار در نظم اجتماعی و فرهنگی حاکم بر جهان، به ویژه در دو قرن اخیر، نسل بشر را در عرصه اندیشه، اخلاق و تربیت، با مراحل حساس و پرفراز و نشیبی مواجه نموده است. در دوران معاصر، مفاهیمی همچون معنویت، شهود^۱ تعالی، ادراک کل نگر و خویشستن درونی که بیشتر، از حقایق غیرمادی و فراحسی به شمار می آیند، در مقوله آموزش، تربیت و برنامه ریزی درسی، از عوامل و مؤلفه های تأثیرگذار محسوب می گردند. سیر تکاملی آنها از گرایش های حسی و ظاهری، جزئی نگر، سطحی و مادی گرایانه، به سوی گرایش های فراحسی و درونی و کلی نگر تغییر یافته است. (Mehrmohammadi M. et al. 2008).

میلر دگراندیشی نوظهور در حوزه ی برنامه درسی دنیای معاصر است که اندیشه های روحانی و معنوی را وارد حوزه ی تعلیم و تربیت و خصوصاً برنامه ریزی درسی نموده است، نگرشی که نوید بخش احیای دوباره ی ارزش های معنوی در دنیای مادی غرب به حساب می آید (Mehrmohammadi, 2008). دیدگاه های برنامه ریزی درسی در طیف گسترده ای قرار دارد. این طیف گسترده با دیدگاهی نظیر رفتارگرایی و یا دیسیپلینی که توجه آنها به ابعاد بیرونی مانند رفتار دانش آموزان معطوف است شروع میگردد و در میانه این طیف دیدگاههایی وجود دارد که کانون توجه خود را بر تعامل ابعاد درونی و بیرونی قرارداده اند. در انتهای این طیف وسیع دیدگاه هایی همچون انسان گرایی، خود شکوفایی و سرانجام آموزش و پرورش ماورای فردی یا کل گرایانه قرار دارد و تأکید آن بر اهمیت تفکر شهودی است. برنامه درسی شهودی که در پیچیدگی رمز آلود هنر، ایهام، اعجاز، الهام، شهود، اشراق و کشف نهفته است و ضرورت پرداختن به آن توسط فیلسوفان و صاحب نظران تعلیم و تربیت از جمله Noddings (۱۹۸۴) تحت عنوان چشم درون، (Dall, ۲۰۰۵) با طرح برنامه درسی پست مدرن، تحت عنوان تفکر شهودی، با تأکید بر اهمیت شهود به موازات تفکر عقلانی در برنامه درسی

(Eisner, ۱۹۹۶) که توانایی شهودی داشتن را به معنای درک و فهم جهان به روش انتزاعی و از طریق حس ها می داند و از حکومت صرف عقلانیت بر برنامه درسی انتقاد می کند و نهایتاً میلر (Miller, ۲۰۰۷) با طرح برنامه درسی کل نگر به دنبال پیوند زدن تکه های جدا از هم ذهن، بدن، جان، جهان، عقل و شهود، پیوندهای شهودی را مطرح می نماید آمده است. با این وجود عرصه پر معنای شهود همچنان ناشناخته است. آموزش و پرورش ماورای فردی بر اهمیت روحانیت یا حیات (ظرفیت) درونی فرد و نوعی هشپاری باطنی تأکید می کند. این هشپاری درونی مستلزم تصدیق اهمیت افکار، انگاره ها و تخیلات است. تجسم و غور در باطن اغلب از برنامه های ماورای فردی است که دستیابی به این هشپاری درونی را تسهیل می کند. (مهرمحمدی Mehrmohammadi, M. et al. 2008).

ادبیات و هنر آمیخته با عرفان در ایران منبع ارزشمند بسیار والایی است که می تواند ایده های بکری در زمینه توسعه فهم برنامه درسی شهودی در اختیار ما بگذارد به این سبب دیوان حافظ "لسان الغیب" را دستمایه بررسی برنامه درسی شهودی قرار داده ایم که این کتاب پر گهر، ویژگی های متون مقدس را یکجا در خود دارد. حافظ سخنگوی حافظه ملی و خاطره قومی ماست. وی پدیده های فرا ادبی است و اوج لطافت هنرمندانه در کلامش اورا به نادره گویی بدل کرده است (Khorramshahi, b. 2013). همچنانکه او را درخشان ترین آینه ای می دانند که توان بازتاب نورانی ترین اندیشه های ادبی و هنری تاریخ کشور مارا در خود به شکل منحصر به فرد دارد. دیوان حافظ در زمره ی صیقل یافته ترین تندیس ها در عرصه جهان است که زیبایی ژرف ماوراء اندیشه انسانی شان هزاره های بشری را در نور دیده و گسترده ترین مخاطبان را در پهنای هستی از عوام تا خواص داشته است. شهرت حافظ تا جایی است که عرش الهی را نیز به تماشای خویش مبهوت ساخته است چنانکه می گوید:

صبحدم از عرش می آمد خروشی عقل گفت

عرشیان گویی که شعر حافظ از بر می کنند (غزل ۱۹۹)

پذیر است. شهودگرایی در برنامه درسی حوزه نسبتاً مجهولی است و نه تنها اتفاق نظر در آن نه تنها وجود ندارد بلکه هنوز این عرصه معرفی نشده و جنبه‌های بنیادی و کاربردی این نوع بینش مورد غفلت قرار گرفته است. دیوان حافظ بعنوان یک منبع شهود که ترکیبی از جنبه‌های زیباشناسانه، هنرمندانه، حکمت آمیز، کل نگر، سرشار از الهام و دریافت‌های حسی و مکاشفه ایست، محور پژوهشی است که تلاش دارد در روشن سازی این حوزه ابهام آمیز گام بردارد و چنین نگرشی را تکامل بخشد. این پژوهش به منظور ایجاد تلفیق بین رشته‌های علمی، عرفان، هنر، ادبیات و برنامه ریزی درسی با رشته دانشگاهی برنامه درسی - که جای خالی اشراق، شهود و الهام در آن خالی است انجام شده است.

۱-۱. راز درون پرده ز رندان مست پرس

کاین حال نیست زاهد عالی مقام را (غزل ۷)

در عرفان انسان مقام متعالی و مظهر تام و تمام اسماء و صفات خداوند است، انسان آینه تمام نمای حق است تا جایی که انسان را عالم کبیر قلمداد می‌کند. اگر انسان سیر درونی را آغاز کند، دروازه‌های کشور باطن به روی وی گشوده می‌گردد، چشم جهان بین یافته و به کنه اسرار عالم پی می‌برد. سر سلسله دار همه عارفان و صوفیان "محي الدين عربی" می‌گوید: هرکس به خدا تقرب جوید و او را دوست بدارد، خداوند انوار معرفت خود را بر او افاضه کند تا حقایق بر او کشف گردد و هر چیز را به نور این معرفت ببیند (Motahari, 1979). عناصر برنامه درسی شهودی

۱-۲. پیشینه تحقیق

یافته‌های کلیدی بر اساس تعلیم و تربیت کل نگر یا ماورای فردی عبارتند از:

۱. یافته‌های پژوهشی با رویکرد عشق و عرفان اینگونه یافته‌ها به لزوم ارتباط عشق و عواطف در حوزه تعلیم و تربیت گفتگو می‌کند و عشق، عاطفه و مهرورزی را چه در بعد رابطه انسان با خود و چه در رابطه

برنامه درسی شهودی در پیچیدگی رمز آلود هنر، ایهام، اعجاز، الهام، شهود، اشراق و کشف نهفته است. آمیزه‌ای از عرفان، هنر و ادبیات و تعلیم و تربیت، یقیناً پاسخگوی راز سر به مهر برنامه درسی شهودی خواهد بود در این پژوهش در پی یافتن معانی والای حقیقت انسانی هستیم که به حق روح قدسی لسان الغیب حافظ شیرازی بر درک آن حقایق فائق آمده است چنانچه به گفته خویش: زملک تا ملکوتش حجاب برداشته‌اند، از کنگره عرش وی را صفیر زده‌اند، دو عالم را در یک نظر باخته و به سر منزل عنقا راه یافته است، بهشت خانه موروثی اوست، از هم نفسی فرشتگان ملول گشته و در مقام عبودیت با ماه و پروین همنشین شبانگاهی است، هیچکس چون او از رخ اندیشه نقاب بر نداشته است و در پی آن گوهر یکدانه تا تماشگاه راز، تا کارخانه آفرینش، قدم در قدم ساکنان حرم راه پیموده و از گریه شام و سحر و قطره باران او گوهری حاصل شده است که اینک پیش روی ماست.

به راستی کیست این مرد عجیب که حتی در خانه قشری‌ترین مردم این دیار هم کتابش را با قرآن در یک طاقچه می‌نهند، بی طهارت دست بسویش نمی‌برند و چون به دست گرفتند همچون کتاب آسمانی می‌بوسند و به پیشانی می‌گذارند، سروش عالم غیبش می‌دانند و سرنوشت اعمال و افعال خود را به او می‌سپارند؟ کیست که چنین به حرمت در صف اولیا الهی می‌نشانندش؟ (Motahari 1979).

در این پژوهش بر اساس خلاء احساس شده در حوزه مطالعات برنامه درسی سعی بر آن بوده که برای توسعه و تعمیق در امر یادگیری از رویکرد برنامه درسی شهودی با تمرکز بر اشعار شهودی و عرفانی حافظ استفاده شود و برای تحقق این امر مطالعات گسترده بین رشته‌ای در حوزه فلسفه، عرفان، هنر، ادبیات و برنامه ریزی درسی با بهره‌برداری از فرصت مشاوره و اظهار نظر متخصصان هر رشته، انجام گرفته است. بر اساس مطالعات و نگرش‌های نوین برنامه درسی، شهود گرایی عرصه ایست که در بستر زیباشناسی، معنویت، نگرش کل نگر و فرایند محور تحقق

و شخصیت در روح بخشیدن به مدرسه بهترین مدل آموزشی است. (Sherwood, ۲۰۰۶) روح و معنویت در ما بینش تیز بینانه و بصیرتی درونی به وجود می آورد و می تواند معلمان و دانش آموزان را در جستجو برای پیوندهای عمیق معنادار هدایت کند. (Peterson, ۱۹۹۱) هوش معنوی مهم ترین استعداد انسانی است هوش معنوی منحصر به انسان بوده و با نیاز انسان برای معنایابی مربوط است آنچه که ما استفاده می کنیم تا آرزو و ظرفیت مان را برای معنا، خیال و ارزش توسعه دهیم. آنچه به ما اجازه می دهد تا رویا داشته باشیم و تلاش کنیم و درواقع آنچه که ما را انسان می کند همانا هوش معنوی است. (Marshall, ۲۰۰۰).

هوش معنوی و معنویت گرایی عمده ترین وجه و خصیصه یک نظام آموزشی است. معنویت به عنوان یک انرژی فعال مهمترین عامل هدفمند کردن و معنا بخشیدن به زندگی فراگیران است و می تواند تعادل درونی و بیرونی در آنان ایجاد نماید. پرورش بر اساس معنویت، ظرفیت افراد را افزایش داده و در استفاده بهینه قوه ی خلاقیت تاثیر گذار است. (Samadi, 2008) ضرورت توجه به بعد معنوی برنامه درسی اقتضا دارد که توجه دادن یادگیرنده به جنبه های فوق مادی و دنیوی حیات از جمله ویژگی های بارز برنامه درسی در نظر گرفته شود. انسان موجودی فطری است و فطرت معنوی ترین مخلوق الهی است. (Maleki, 2015) رشد معنویت و ظرفیت سازی برای دستیابی به مقاصد معنوی باید از ابتدایی ترین مراحل آموزش در برنامه درسی قرار بگیرد. (Mehrmohammadi, Samadi, 2015) برنامه درسی به عنوان یکی از حلقه های بنیادین نظام کیفی تعلیم و تربیت زمینه ساز تحول و تغییر اساسی در ساختار فعلی آموزش و پرورش است. و منوط به برقراری ارتباط با دنیای یادگیرندگان، علایق و نیازهایشان است. ایزدی و همکاران (Izadi, 2011) رویکردهای سنتی برنامه درسی دیگر قادر به برآورده ساختن همه نیازهای آموزشی معلمان نیست ما برای بهبود بخشیدن به برنامه های تربیت معلم نیاز به گسترش معنا داریم. ایزدی و همکاران

با دیگران و نیز ارتباط با خالق هستی هم هدف می داند و هم راه و هم روش که نهایتا به سیر تکامل بشر در بستر تعلیم و تربیت سرعت می بخشد. شمشیری (۱۳۸۵) و عمده ترین ویژگی تعلیم و تربیت عرفانی را عبارت می داند : ۱- وحدت گرایی ۲- اصالت باطن ۳- تاکید بر شناسایی های شهودی ۴- تلقی سفر (سیر و سلوک) و هدف غایی تربیت را وصال حق و یا معرفت توحیدی، هدف میانی را مشتمل بر خودشناسی و تحقق ادراکات شهودی و اهداف کوتاه مدت را عبارت از ۱- عشق پروری، تربیت اخلاقی و تربیت هنری (زیبایی شناسی) می داند. همچنین در ارتباط معلم و شاگرد بر محبت؛ عشق و اطاعت متربی از مربی بعنوان ارکان اساسی تربیت اشاره دارد. (Shamshiri, Naghibzadeh, 2005) عشق به عنوان برنامه درسی پوچ مورد بی توجهی قرار گرفته است که در تعلیم و تربیت معنویت گرا یک رویکرد غالب است (Alamolhoda, ۲۰۰۰)

برنامه درسی معنوی بر اصل عشق و احترام به ارزشهای انسانی مبتنی است. (Vahedi, ۲۰۰۲)

۲. یافته های مبتنی بر اهمیت تعلیم و تربیت معنوی با ارایه معنویت در کلاس درس به صورت آشکار و روشن در درون روش های آموزشی کلاس های درس به مکانی زنده و پر انرژی تبدیل می شود. Miller (۲۰۰۰) روح آموزش و پرورش با طرح بعد معنوی آموزش و پرورش زمینه های جدیدی را متجلی خواهد نمود و مشکلات بسیاری از دانش آموزان در احساس پوچی، بی معنایی زندگی و قطع ارتباط ریشه دارد. درمان این موقعیت غم انگیز را معنویت در برنامه درسی می دانند. حسینی و همکاران در تحقیقی پیرامون معنویت در برنامه درسی اشاره دارد به نظرات : کسلر (۲۰۰۰) آماده سازی ابعاد روحانی انسان شامل استحکام بخشیدن به ارتباطات یا چیزی فراتر انسان مانند روابط روحانی، دنیای طبیعت، فنون ادبی و یا یک هدف جهت تبدیل نمودن به دنیای بهتری برای زندگی است. (Palmer, ۲۰۰۳) وی معتقد است معنویت تکه های گم شده آموزش امروزی است. آموزش روح یک محل کل نگرانه است و ایجاد روح شفقت

(izadi2010) برنامه درسی معنوی با بسیاری از مولفه های تربیت شهروندی مثل شاد زیستن، دگردوستی، معناداشتن زندگی و هدفمندی، مسئولیت پذیری، احترام به دیگران و سازندگی ارتباط دارد. (Hosseini et al., 2011).

۳. یافته های مربوط به آموزش کل نگر

برنامه درسی دارای روابطی پویا و متقابل در یک بعد معنوی است. دانش به موضوعات و واحدهای درسی تقسیم شده است و دانش آموزان نمی توانند روابط بین حقایق درون یک موضوع و ارتباط آن با زندگی خود را دریابند. تعلیم و تربیت کل گرا مشتمل بر سه اصل بنیادی توازن، شمول و ارتباط است. آنچه که به کلاس توازن می بخشد زوج هایی از مفاهیمی مثل فرد/ گروه، مفهوم/ فرایند، دانستن/ تصور منطقی/ شهودی، ارزشیابی کمی/ کیفی، تکنیک/ بصیرت، ارزشیابی/ یادگیری و فن آوری، برنامه می باشد. توازن در برنامه درسی بر افزودن جنبه های گروهی، فرایندی، شهودی، کیفی، بینشی یادگیرانه و برنامه ای تاکید می کند. تشریح بیشتر تعلیم و تربیت کل نگر از طریق دیاگرام های دایره ای شکل که تعلیم و تربیت را در یکی از مقوله های انتقال، مبادله یا تغییر شکل جای می دهند به انجام رسیده است. این رویکرد بر مساله گشایی خلاقانه، یادگیری مشارکتی و درهم آمیزی مهارت به منظور دست یابی به روابط عمیق تر است. یادگیرنده سازمند برقراری روابطی در زمینه های تفکر خطی و شهودی، ذهن و بدن، دانش خویشتن و جامعه، خویشتن و کره زمین و نیز خویشتن و روح است. Miller (۲۰۰۷) آموزش کل نگر تلاش می کند تا رشد تمام ابعاد انسان را شامل شود و این رشد شامل ابعاد عقلی، احساسی، جسمی، اجتماعی، هنری و معنوی است. توجه به معنویت می تواند حس ارتباط جهان را در فراگیران بیدار کند. Miller (۲۰۰۵) آموز کل نگر یعنی درگیر کردن کل شخص نه فقط بخشی از او که در آیین های مذهبی بر روی آن تاکید شده است.

۴. یافته های مبتنی بر تعلیم و تربیت معنا گرا و زیبا شناسانه

اهمیت تربیتی سکوت از دیدگاه هستی گرایانه با تاکید بر آنکه در نظام آموزشی ایران برای سکوت هیچ جایی پیشنهاد نشده است نه در محتوا، نه در روش و نه در سازماندهی ساعات درسی و نه حتی در فعالیت های فوق برنامه. طرح مساله سکوت به منزله ایجاد فرصت تفکر و تأمل و نیز کشف و شهود و یافتن دریافت های بی واسطه شهودی عرفانی و کشف دنیای درونی است. (Mirlohi, 2000) توجه به نقش ارزشمند هنر و موسیقی در تقویت قوای مغزی و تاکید بر ایجاد فضای عاطفی و ابعاد هنری بر غنی سازی یادگیری تاثیر گذار است. (Talkhabi, 2001) اهمیت کارکرد تربیت هنری در بروز خلاقیت و نوآوری، رشد مهارت های فکری و شناختی، پرورش و تعدیل عواطف و احساسات، ایجاد تغییرات عمیق در سلوک فردی و... تاثیر شگرف دارد. برنامه درسی غیر تجویزی و غیر خطی و بر تجربیات فردی در فرایند تربیت تاکید دارد و تربیت را اقدام اخلاقی/ هنری در نظر می گیرد. حسینی و همکاران (Hosseini et al., 2011) برنامه درسی پست مدرن نیز بر ابعاد هنری، شهودی و نمایشی فرد در فرایند یادگیری تاکید می کند که در تعلیم و تربیت مدرن به آن توجه نمی شود. (Ghaderi et al., 2011).

۳-۱. مبانی ادبی و زیباشناسانه اندیشه های شهودی حافظ

هفتصد سال است که حافظ در اوج و مرکز توجه فرهنگی - هنری ایرانیان است. در زمان خودش از کامیابی و اقبال اجتماعی برخوردار بوده، چنانکه می گوید: کس چو حافظ نگشاد از رخ اندیشه نقاب/ تا سرزلف سخن را به قلم شانه زدند مطهری می گوید: "به راستی کیست این مرد عجیب که حتی در خانه قشری ترین مردم این دیار هم کتابش را با قرآن در یک طاقچه می نهند، بی طهارت دست بسویش نمی برند و چون به دست گرفتند همچون کتاب آسمانی می بوسند و به پیشانی می گذارند، سروش عالم

حافظه یک ملت ضبط نشده است. شعر حافظ دوپهلو و چند پهلوست و سرشار از ایهام، اشارات و تلمیحات است. شعر حافظ طربناک است و سرشار از شور زندگی همچنانکه از عنصر طنز در آن استفاده شده و حتی با کاربرد عنصر طنز در تفکرات انتقادی اجتماعی از تلخی آن تا حدودی کاسته است. (خرمشاهی Khorramshahi, b. 2013) حافظ لسان الغیب است از نظر وی غیب در برابر شهود است. غیب جهان نامرئی و فراحسی است و جهان غیب وجود دارد با آنکه محسوس نیست. قرآن از عالم شهود به شهادت یاد کرده و خداوند را عالم الغیب و الشهاده خوانده است. هشیاری در عالم شهود است و مستی در عالم غیب و حافظ که از باده عشق مست افتاده است غیب بر او آشکار شده و به حق لسان الغیب شده است.

از ارکان فکری حافظ ابتدا باید از عشق یاد کرد و بر این اعتقاد است که خداوند مظهر عشق است و تجلی خداوند عشق را پدید آورده است و عاشقانه دست به آفرینش زده است حافظ می گوید: گل آدم بسرشتند و به پیمانه زدند " و اشاره به خمیر مایه عاشقانه ای است که در خلقت انسان در ترکیب شاکله وی به کار رفته است. از همین جهت است که عقل و عشق از روز ازل دست در گریبان هم بوده اند و البته عقل قدرت همپایی با عشق را در تکامل انسان ندارد. رندی رکن مهم دیگریست که حافظ به آن توجه بسیار دارد و از افتخارات خود می داند بعنوان فردی سمبل آزادگی و رها از قید جاه و مال و نفس پرستی و خودخواهی. سومین رکن اندیشه های حافظ عرفان است و اساتید حافظ جملگی متفقند که شعر حافظ همه الهامات و حدیث قدسی و لطائف حکمی و نکات قرآنی است و چنین است که حافظ غزلسرای عالم غیب است. و غیب بر زبان وی جریانی همیشگی است. از دیدگاه حافظ، عرفان پاسخی به واکنش فطرت است. مذهب فطرت چیزی جز عرفان نیست و فطرت یک میثاق الهی است که در کتاب دل قابل درک است. حافظ می گوید با تو آن عهد که در وادی ایمن کردیم / همچو موسی ارنی گوی به میقات بریم. این است

غیبش می دانند و سرنوشت اعمال و افعال خود رابه او می سپارند؟ کیست که چنین به حرمت درصف اولیا الهی می نشانندش؟ (مطهری، Motahari, M. 1984). حافظ پدیده ای فرا ادبی ۱۱ فرا تاریخ ادبی است که از شدت محبوبیت و دلاویزی ششصد ساله گویی جایگاه اساطیری و فراتاریخی، ادبی یافته است و در یک کلمه تافته جدا بافته است. وی انقلابی در غزل به پا نموده است او نه فقط سرجمع فراز و فرود فرهنگ و تمدن پیش از خود است بلکه سخنگوی حافظه ملی ماست در شعر وی سه معشوق آسمانی، زمینی و ادب در سایه یک روح بلند متعالی در هم تنیده است و بدینگونه با درونمایه عشق و عرفان شعر را به زندگی ربط داده است و انقلابی در غزل پدید آورده است. گسسته گویی و چندگونه گویی در شعر حافظ تنها در اثر آسمانی قرآن کریم یافت می شود که سبکی حلقوی و حجمی است به نسبت سبک های دیگری که خطی و سطحی است با آنکه اتحاد مضمون و یکپارچگی خاصی یا آن گونه که "آربری" می گوید کنترپوانی به وام از عالم موسیقی بر غزل حافظ سایه افکنده است. در شعر حافظ قصارگویی و ضرب المثل سرایی، طرح معنا در میان مضمون، بیان ارزش های اخلاقی، دینی، عرفانی و هنری آنهم با جلوه و جلای هنرمندانه، اندیشه ورزی در بعد حکمت و فلسفه و بدلیل آنکه به مسائل ابدی و ازلی می پردازد کهنگی ناپذیر است و با هر دوره ای می تواند معاصر باشد. قرآن بر ذهن و زبان حافظ تأثیر بسیار زیادی دارد. در مصرع "حاصل کارگه کون و مکان این همه نیست" با آیه "قل متاع الدنیا قليل" انطباق دارد و این مصرع "که نیستی است سرانجام هر کمال که هست" مقتبس از "کلشیء هالک الا وجهه". این نحو اشارات و تلمیحات یا اخذ مضمون یا معنی در شعر حافظ، چه در روساخت و چه در ژرف ساخت شعر او بیش از حد تصور خواننده یا حافظ پژوه وجود دارد. حافظ شاعری است با جاذبه های خاص و عام هیچ شاعری به اندازه حافظ در زندگی تمام اقشار جامعه رسوخ نداشته است و هیچ دیوانی خوشنویس و خوشخوانی و تکثیر نشده است و هیچ اشعاری اینهمه در

که که غیب از زبان حافظ جاری می شود. منصورى لاریجانی Mansouri, Larijani A. 2013 از ویژگی‌های دیوان حافظ می توان به قرآن پژوهی و مطابقت محتوای اشعار با نکات قرآنی اشاره نمود. حتی در سبک نگارش نیز دیوان حافظ متأثر از ساختار حلقوی و گسسته گوی قرآن است. گرایش حافظ به حکمت و فلسفه شعر او را سرشار از فرزانی و فضیلت نموده است. استفاده از زبان رمز نیز که عرفا از آن استفاده می‌کنند در زیباترین اشکال در شعر حافظ مشهود است. خرمشاهی (Khorramshahi, b. 2013)

تجارب عرفانی، با استفاده از الفاظ متداول و روزمره غیرقابل بیان هستند و نیز به دلیل اینکه این تجارب با اعمال روزمره و مستدل علوم و فنون، فرقی بنیادین دارند و در قلمروی ورای عقل و اندیشه‌ی معمولی تحقق می‌پذیرند به همین دلیل اولیای الهی و عرفا در مقام تعبیر برآمده‌اند و با استفاده از زبان رمز و به کار بردن اصطلاحات ویژه‌ای در صدد تفهیم معانی بلند عرفانی برآمده و هماهنگی معنا و لفظ را از طرق به کار بردن اشارات یا تنزیل حقایق و معانی به لفظ و یا تأویل و صعود از لفظ به معنا تحقق بخشیده‌اند. و از طریق اشاره، کنایه و استعاره تلاش در جهت تفهیم این معانی دارند. رموز و اصطلاحات در دیوان حافظ از مقوله همین استفاده از الفاظ در جهت تفهیم معانی عرفانی می‌باشد. یثربی (Yasrebi, Y. 2010)

۴-۱. روش شناسی

ریشه اصطلاح هرمنوتیک از واژه یونانی hemeneuein و به معنای تاویل کردن یا بازگرداندن چیزی به اصل آن است. هایدگر هرمنوتیک را رویدای هستی شناسانه و تعاملی میان تاویل کننده و متن تلقی می کند. از نظر هایدگر و گادامر، هدف تاویل متن آنست که دریابیم یک متن یا یک اثر در حال حاضر چه معنایی دارد. از نظر گادامر هر عصری افق اندیشه‌های خود را دارد و فهم متن

جدول (۱) هدف غایی برنامه درسی شهودی مبتنی بر بررسی زیبا شناسانه دیوان حافظ

اتصال به مرکز هستی و وحدت وجود

نه با رجوع صرف به گذشته و مولف، بلکه از طریق ادغام افق‌های فکری دورانهای مختلف به وجود می‌آید. روش تحقیق، کیفی، از نوع تحلیل محتوا و با استفاده از نظام مقوله‌بندی قیاسی انتخاب گردیده است. تعریف واحد تحلیل (کلمه، جمله، پاراگراف)، کاهش داده‌ها، استفاده از نظام مقوله‌بندی، اصلاح نظام مقوله‌بندی و یک طرح کد گذاری (طرح‌های کد گذاری می‌تواند هم بصورت قیاسی و هم استقرایی توسعه یابند) بر اساس داده‌ها و ارائه گزارش از داده‌های کیفی (Mayring P. 2000). در این تحقیق واحد تحلیل "بیت" بوده است. محقق برای پاسخ دادن به سؤالات، نیاز به مطالعه دیوان شعر حافظ داشته است. به این معنا که برای استخراج مؤلفه‌های برنامه درسی شهودی براساس دیوان حافظ کلیه ابیات در ارتباط با موضوع پژوهش به شیوه تحلیل محتوای کیفی مورد مطالعه قرار گرفته است. سپس از جمع‌بندی نتایج به دست آمده، مدل نهایی برنامه درسی شهودی شامل اهداف، محتوا، راهبردهای یاددهی - یادگیری، تدوین گردیده است. حوزه پژوهش شامل کلیه کتب و منابع نوشته شده پیرامون مباحث عرفان، شهود، اشراق و مکاشفه و نیز یافته‌های مرتبط با حوزه برنامه درسی و تعلیم و تربیت بوده است. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات در این تحقیق، روش تحلیل محتوا با استفاده از نظام مقوله‌ای قیاسی است. کاربرد نظام مقوله‌ای قیاسی چنان است که با نظریه‌های استخراجی و جنبه‌های مختلف تحلیل و مرتبط کردن آنها با متن سرو کار دارد

۵-۱. یافته‌ها

از مطالعه دیوان حافظ بعنوان منبع اصلی جهت تحلیل محتوا، ابیات انتخاب گردید و سپس مفاهیم مربوط به ابیات استخراج و پس از دسته‌بندی و کد گذاری مقوله‌های اصلی بدست آمده که در جداول مربوط به شکل جداگانه تدوین گردیده است.

جدول (۲)

اهداف کلی یا میانی برنامه درسی شهودی مبتنی بر بررسی زیباشناسانه دیوان حافظ	
کسب انوار اشراقی به منظور حصول اسرار و مکاشفات غیبی	۵- خدا مداری
ایجاد ظرفیت کشف معنا از طریق تمرکز یابی و پایداری	۶- کسب فضایل اخلاقی
کمال گرایی از طریق داشتن الگوی طریقت	۷- انعکاس هنرمندانه ادراکات اشراقی
۴- خود شناسی و کاوش در باطن	۸- توجه به جنبه های زیباشناسانه در هستی

جدول (۳)

اهداف عینی برنامه درسی شهودی مبتنی بر بررسی زیباشناسانه دیوان حافظ	
۱- حکمت اندروزی	۶- عبادت و پرستش خداوند
۲- هنر آموزی و کسب فضیلت	۷- کسب آرامش و رضایت
۳- تزکیه نفس و طهارت پیشگی	۸- شادمانی
۴- تفکر و تعمق در سیر کمال	۹- عشق پروری
۵- رعایت تعادل و توازن در امور زندگی	۱۰- ساده زیستی

جدول (۴)

محتوای برنامه درسی شهودی مبتنی بر بررسی در دیوان حافظ	
۱- مراحل و شرایط درک وحدت وجود	۱۱- دلایل فطری بودن استعداد معرفت
۲- مفهوم قضا و قدر	۱۲- اهمیت اغتنام وقت
۳- منزلت شب و سحرگاه	۱۳- کشف نیاز و نقصان
۴- ترسیم ابعاد معنایی نماز	۱۴- آداب امانتداری و تعهدبندی انسان
۵- غربت انسان	۱۵- دل منبع دریافت الهام
۶- تقابل عقل و عشق	۱۶- مفاهیم زهد، تقوی و شریعت
۷- ارکان توکل	۱۷- شناخت ویژگیهای راهنمای طریقت
۸- توصیف ابعاد دنیادر تنظیم نوع نگرش نسبت به آن	۱۸- تأثیر غم، درد و اشک در تطهیر نفس
۹- اهمیت موسیقی در تقویت روح و کسب معنا	۱۹- خودجستجویی و خودشناسی
۱۰- وصال و اتصال به حق	۲۰- ویژگی های هنرراستین

جدول (۵)

راهبردهای یاددهی - یادگیری در زمینه اخلاق تدریس برنامه درسی شهودی مبتنی بر بررسی دیوان حافظ	
رعایت تواضع در محضر استاد	صبر و تحمل در برابر ابهامات علمی
ایجاد جو دوستی و مهرورزی	حفظ و تقویت روحیه فراگیران در شرایط شکست
پرهیز از تکبر	استفاده از روش کاهش رنج در فضای آموزشی
فرمان پذیری و اطاعت از استاد	ایجاد فضای نشاط
استقلال فکری (آزاد اندیشی)	صداقت و راستی

جدول (۶)

راهبردهای یاددهی - یادگیری تکنیکهای تدریس برنامه درسی شهودی مبتنی بر بررسی دیوان حافظ	
استراتژیهای مبتنی بر کاربرد دانش در زندگی	استفاده از روش تکرار و تمرین
رمزگذاری تجارب شهودی	کاربرد پند و اندرز
توجه به نقش اساسی معلم	ترغیب به سخت کوشی
استفاده از تکنیک های تمرکز یابی	کتمان اسرار از نااهلان
خلوت گزینی و معنادار کردن سکوت	روش مباحثه
استفاده از تکنیک تأویل و تفسیر	حل مسأله
روش استدلال	ترویج روحیه کاوشگری

جدول (۷)

راهبردهای یاددهی - یادگیری الگوی هنرمندانه در تدریس برنامه درسی شهودی مبتنی بر بررسی دیوان حافظ	
ابدیحه پردازی	استفاده از عنصر طنز و کنایه
استفاده از تمثیل	آموختن از پدیده های طبیعی
داستان سرایی به منظور عبرت آموزی	ارائه تصویر
خلاقیت	روحیه نقادی
هویت منحصر به فرد فراگیر	طنز پردازی

۱-۶. بحث و نتیجه گیری

نتایج بدست آمده در ارتباط با تدوین اهداف برنامه درسی شهودی مبتنی بر بررسی زیباشناسانه دیوان حافظ، با در نظر گرفتن اصالت درونمایه ابیات و حذف ابیات همسان، در شکل مربوط دسته‌بندی شدند. این مبنای مقوله‌بندی و نام گذاری بر اساس داده‌های درونی و البته در راستای چشم اندازی که برنامه‌ریزی درسی تصویر می‌نماید، انجام گرفته است. از مهمترین یافته‌های کلیدی در مبحث اهداف برنامه درسی شهودی مبتنی بر بررسی دیوان حافظ، کسب انوار اشراقی جهت کشف اسرار غیبی، زیباشناسی و انعکاس هنرمندانه ادراکات اشراقی، حکمت اندوزی، و... بوده است که این پژوهش یک مطالعه اکتشافی بوده و پیشینه تحقیقی تحت این عنوان وجود ندارد. لیکن بخشی از نتایج با یافته‌های تحقیقات (mansuri larigani, 2003) و (yasrebi, 1998) در بحث نظریات عرفانی حافظ و بخشی از نتایج (shamsheri, 1999) در زمینه نظریات عرفانی در تعلیم و تربیت، همخوانی دارد. ضمن آنکه در راستای نتایج تحقیقی (yarmohamadean, 2007) در زمینه اهداف

برنامه‌ریزی درسی می‌باشد. اهداف حاصل از تفحص در ابیات عالمانه، عارفانه و هنرمندانه حافظ، حاکی از آنست که ادراک شهودی، درک خاصی است که بر اثر تهذیب نفس و مجاهده و مراقبه، برای افراد خاصی حاصل می‌شود. ادراک شهودی چون در نتیجه شایستگی یافتن برای اتصال به جهان نامحدود حاصل می‌شود، سرمنشأ کشف حقایق شگرف، گشایش رازهای علمی و فلسفی پیچیده و اشراف یافتن بر اسرار غیبی است که بر دیگران به طور معمول پوشیده است چه، راز و رمزی است که بر محرمان سرآمده وصال و به تعبیری تنها بر "خواص" مکشوف می‌گردد. افراد دارای نگرش سطحی و به تعبیری "عوام" فاقد ظرفیت فهم ادراکات شهودی می‌باشند به همین دلیل اصحاب راز نهایت تلاش خود را باید در پنهان داشتن این رموز و اسرار از عوام که معمولاً در قشری‌ترین و سطحی‌ترین حدود زندگی بسر می‌برند بنمایند.. مقوله‌های به دست آمده برای محتوای برنامه درسی شهودی مبتنی بر بررسی زیباشناسانه دیوان حافظ عبارتند از: فطری بودن استعداد شهود در انسان، وحدت شهود و وحدت وجود، ارکان توکل، ویژگی‌های رندان و...

تدریس. از آن جهت که موضوع پژوهش فوق اکتشافی است و قبلاً پژوهشی در این زمینه انجام نشده است. مقایسه آن با تحقیقات مشابه امکان پذیر نیست. اصولاً برنامه درسی شهودی نگاه تازه ای است در قلمرو علم، هنر، عرفان و ادبیات و تا کنون به شکل تلفیقی بر سر چهارراهی از تلاقی چهار رشته قرار نگرفته است. برنامه درسی معنوی در راستای پژوهشهای میلر، والدروف، مهرمحمدی، قادری، حسینی می باشد. ضمن آنکه مطالعات پژوهشی یارمحمدیان (Yarmohammadian, M 2014)، (M 2014 Mehrmohammadi) و ملکی (۱۳) موید بعضی یافته های به دست آمده در بعد برنامه ریزی درسی است. و بخشی از نتایج با بخشی از نتایج Baratali, M. 2013 همخوانی دارد و در راستای نظریات (Yarmohammadian, M 2014) در تدوین ویژگی های روش یادگیری فعال می باشد. یافته های جدید این تحقیق نگرش به دانش بعنوان اندوخته حقیقی انسان و نه ابزاری در جهت منافع فردی، رمز گذاری تجارب شهودی و حفظ تجارب از جرگه ناهلان و خام اندیشان، استفاده از روش های بدیعه پردازی در استفاده از تمثیل و قصه پردازی به منظور انتقال مفاهیم معنایی، تاکید بر داشتن الگوی فکری و رفتاری، پرهیز از خام اندیشی از طریق سعی، تلاش و ایجاد چالش، ارتباط با طبیعت و آموختن از طبیعت بعنوان نمود و تجلی رمز آلود حقایق هستی، خود انتقادی، ارزیابی اجتماعی به قصد اصلاح و استفاده از عنصر طنز، استفاده از روش مباحثه، تاویل و تفسیر و راهبرد های اشاره ای در تفهیم معنا در تدریس می باشد.

منابع

- Baratali, M. 2013. Curriculum design based on brain training, Khorasan Free University.
- Bruner, Jerome (1961). *The Process of Education*. Massachusetts and Cambridge: Harvard University Press.
- Bruner, J. (2005). Identifying basic needs: the contextual need assessment. *International journal of reality therapy*, 24, 7-10

می باشد این بخش از نتایج با تحقیقات در حوزه تحقیقات ادبی و مطالعات و دسته بندی های (1390) و (Mortazavi, 1986) و نیز با بخشی از نتایج (1385) همخوانی دارد لازم به ذکر است نتایج آنها در حوزه ادبیات فارسی و حافظ شناسی مطرح است لیکن این تحقیق به لحاظ ابعاد مربوط به برنامه درسی عرفانی در راستای تحقیقات شمشیری (Shamshiri, M. 2009)، و در زمینه مطالعات برنامه درسی معنوی و زیبایی شناسی با بخشی از نتایج (Hosseini et al., 2011)، (Maleki, H. 2015) امینی در یک راستا قرار گرفته است ضمن آنکه با تحقیقات (Mehrmohammadi M 2012) و (Yarmohammadian, M 2014) در زمینه اصول برنامه ریزی درسی موید این نتایج به طور کلی می باشد. این پژوهش در اصل به منظور تشریح جایگاه معارف شهودی در برنامه درسی، تدریس و راهبردهای یاددهی -یادگیری بوده است و در بردارنده راهکارهای مناسب جهت استفاده در فرایند تدریس می باشد. نتایج این پژوهش با تاکید بر برنامه درسی شهودی برای همه کسانی که به دنبال تقویت بنیه های معنوی و شهودی تدریس می باشند قابل بهره گیری است. این پژوهش در بردارنده راهکارهای مناسب برای مدیران آموزشی در مقاطع مختلف تحصیلی، دوره های آموزش ضمن خدمت مدیران و معلمان و نیز دانشجویان رشته های علوم انسانی بویژه در رشته های برنامه ریزی درسی، مدیریت آموزشی و فلسفه تعلیم و تربیت در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد، دکتری و پسا دکتری می باشد. یافته های این پژوهش که به روش هرمنوتیک بر مبنای استخراج مفاهیم از ابیات برگزیده دیوان حافظ تفسیر و تاویل یافته است با هدف تبیین راهبردهای یاددهی -یادگیری برنامه درسی شهودی انجام شده است و نتایج حاصل از این مطالعه آنچنانکه در شکل نمایش داده شده است بالغ بر ۲۵ مقوله است، که در چهار تم دسته بندی و تفکیک شده اند و عبارتند از: ارائه الگوهای تفکر، ارائه روشها هنرمندانه در تدریس، اخلاق تدریس و تکنیک های

- curriculum, absurd curriculum and absurd and hidden curriculum. Tehran: Samit Publications, second edition.
- Mehrmohammadi, M. et al. 2008. Curriculum: Perspectives and Perspectives. Klein, M.F. Curriculum Design. Translated by M. Mehrmohammadi. Tehran: Samt Publications, Second Edition, 173-192.
- Mehrmohammadi, M. et al. 2008. Curriculum: Perspectives, Approaches, and Perspectives. M. Mehrmohammadi. Curriculum and its Relationship with Other Educational Sciences, Tehran: Samat Publications, Second Edition.
- Mayring P. 2000. *Qualitative Content Analysis*. Forum Qualitative Social Research.
- Miller, J. (1978). Invating School success: A Self-Concept Approach to Taechching and Learning Belmont,
- Miller, J. (2007) the holistic curriculum. (Second ed.). Toronto: university of Toronto press.
- Noddings, N. and Shore, P. (1984). *Awakening the Inner Eye: Intuition in Education*. New York: Teachers Collage Press.
- Shamshiri, M. 2009. Mystical curriculum. Side Publications. Tehran.
- Schreiner, M. (2005) "Scoring for SMEs", SME Financing: Issues and Strategies, State Bank of Pakistan, Lahore, May 10.
- Wilson LO. 2007. Using Brain-based education to optimize learning, Available in: <http://www4.uwsp.edu/education/lwilson/brain/bbusingbrain.htm>. [Acceed 12July 2013].
- Yarmohammadian, M. 2014. Principles of Curriculum Planning. Twelfth Edition, Tehran: Yadvareh Kitab Publications. First Edition,
- Yasrebi, Y. 2010. The Water of the Turbana. Thematic Analysis of Hafez's Divan. Tehran: Alam Publishing House.
- Zaryab khoeei. A 1976. AEINEYE Jam Tehran Elmi Publications
- Doll. William et al. (2005). *Chaos, Complexity, Curriculum and Culture*. New York: Peterlang.
- Eisner, Elliot (2005). *Reimagining Schools: The Selected Works So Elliot W. Eisner*. London & NewYork: Rutledge.
- Eisner, Elliot W. (1996). *Cognition and Curriculum Reconsidered* (2nd Edition). New York: Teachers College Press. First Published (1982).
- Foshay, Arthur W. (1978). Beyond the Scientific: A Comprehensive View of Consciousness. Washington, DC: National Science Foundation.
- Gardner, Howard (2011). *The Unschooled Mind: How Children Think and How Schools Should Teach* (20th Edition). New York: Basic Books.
- Ghaderi. M 2013. Curriculum Knoleg Amirkabir Hosseini et al., 2011. Critical analysis of curriculum changes patterns, scientific research article, Period.
- Hosseinihah, A. 2012. Designing a curriculum model based on intuitive thinking and comparative study of the program-English language course for middle school in two countries, Iran and Sweden based on it. Scientific research article. University of Tehran.
- Khorranshahi, b. 2013. The keeper of our history memory. Tehran publishing house.
- Motahari, M. 1984. Tehran's Secret Spectator: Sadra Publications.
- Maleki, H. 2017. Curriculum planning (practical guide). 8th edition, Mashhad: Payam Andisheh Publications.
- Maleki, H. 2015. Preliminaries of curriculum planning. 5th edition, Tehran: Somit Publications.
- Mansouri, Larijani A. 2013. In the presence of Hafez. Tehran: International Publishing Company.
- Mehr Mohammadi, M. and colleagues. 2017. Curriculum of viewpoints, approaches and perspectives. Mehrmohammadi M. Hidden